

CONSIDERAȚII ISTORICE ASUPRA „SUPPLEX“-ULUI DE LA 1798

Secolul al XVIII-lea românesc, integrat firesc în sfera iluminismului european, se caracterizează prin puternica afirmare a mișcării sociale și naționale românești, prin efortul major al românilor transilvăneni de încadrare — pe această cale — în sistemul politic al principatului.

Evoluind sub semnul unor realități petrecute la cumpăna secolelor XVII—XVIII: instaurarea regimului habsburgic și unirea unei părți a românilor cu biserica Romei, mișcarea națională transilvăneană cunoaște particularități și forme de manifestare specifice la nivelul diferitelor comunități românești, în funcție de opțiunea pentru unirea religioasă sau de dezaprobarea unirii religioase. Dacă pentru greco-catolici, unirea cu biserica Romei reprezintă suportul pe care-și întemeiază acțiunile politice, pentru ortodocși, privilegiile „ilirice“ sînt argumentul și modelul oferit de lumea ortodoxă sîrbească, în vederea obținerii de drepturi politice. Se constituie astfel două planuri politico-naționale, care evoluează paralel, în funcție de confesiune, planuri care se influențează reciproc pe parcursul întregului secol și care se vor intersecta, odată cu mișcarea *Supplexului*, sau cu încercarea de reunire a bisericilor (ortodoxă și greco-catolică) de la 1798¹.

Apropierea și interferarea celor două planuri politico-religioase, prin renunțarea la năzuințele și aspirațiile locale și stabilirea unor priorități național-transilvănene, este grăbită de ruperea legăturilor cu *națiunea ilirică*, care la Congresul de la Timișoara din august 1790 se pronunță pentru formarea unei voievodine proprii, din care românii ortodocși erau excluși². Opțiunea comunității ilirice pentru o formulă politico-administrativă distinctă, în condițiile cristalizării la sîrbi a unui așa-numit *naționalism politic*³, și votarea de către dieta maghiară a legilor prin care populația ortodoxă din Ungaria primea aceleași drepturi cu „locuitorii de lege grecească“, a dus la dezagregarea rapidă a blocului „privilegiilor ilirice, la adăpostul cărora a rezistat atîta timp ortodoxia româno-sîrbească“. În aceste condiții, „biserica dobîndește un caracter național, ceea ce va determina o reexaminare a poziției și activității desfășurate. O solidaritate etnică care își asociază valorile spiritului popular, o conștiință culturală și istorică care va forma peste scurt timp conștiința națională, se suprapun peste unitatea ortodoxă, contribuind la dezagregarea ei“⁴.

Din aceste motive sînt explicabile acțiunile comune ale ortodocșilor și greco-catolicilor din anii 1790—1792 *legate de mișcarea Supplexului* și acțiunea de re-

¹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, passim.

² *Idem*, p. 56—57; Silviu Anuichi, *Relații bisericești româno-sîrbe în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1980, p. 151—155.

³ Em. Turczynski, *The National Movement in the Greek Orthodox Church in the Habsburg Monarchy*, în *Austrian History Yearbook*, III, pt. 3, 1967, p. 84.

⁴ Nicolae Bocșan, *Iluminismul românesc în Banat și idealul luminării*, în *Studii de limbă, literatură și folclor*, Reșița, 4, 1978, p. 162.

unire a bisericilor de la 1798. Se încerca cu acest prilej, în epoca restituțiilor și a reacțiunii nobiliare, pe linia ideilor călăuzitoare ale *Supplexului*, realizarea unei biserici unice, care trebuia să fie în primul rând o puternică instituție politică românească, singura de fapt recunoscută de Curtea din Viena. De aceea ni se pare pe deplin justificată ideea aprofundării și reexaminării actului politic de la 1798, evidențierea aspectelor esențiale ale noii inițiative românești de găsire a unor soluții politice pe calea reformismului iluminist, pentru dobândirea unui nou statut bisericii românești. Plecând de la cercetările întreprinse pînă acum, vom încerca să surprindem cauzele și premisele inițiativei românești de la finele veacului al XVIII-lea, să precizăm ce a vrut să fie această biserică în raport cu ideea de confesiune, cu problematica națională.

1. *Istoriografia și istoria problemei.* Actul politico-religios de la 1798 a suscit destul de puțin atenția istoriografiei tradiționale sau moderne⁵. Ioan Lupșa a limitat întreaga problematică la aspectul religios, considerînd că încercarea de reunire a bisericilor „se prezintă ca o urmare firească a experiențelor dureroase din trecut și a învățămintelor atît de scump plătite”⁶. Ștefan Lupșa consideră că „proiectul de reunire a... bisericilor românești din Transilvania se născu la adunarea convocată de guvern pentru discutarea posibilităților de a scăpa de criza financiară în care se zbătea biserica ortodoxă din cauza nesubvenționării ei de către stat și din cauza neîncasării sidoxiei adică a *impozitului pe ortodoxie*”⁷.

Lucia Protopopescu este de părere că din petiția înaintată Curții din Viena pentru reunirea bisericilor reiese „caracterul laic, economic, social și național al acțiunii”⁸, iar Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor subliniază aspectul național al acțiunii românești, deoarece „această formulă a bisericii naționale limita posibilitatea imperiului de a jongla cu două ierarhii și de a anula acțiunile românești. Este prezent desigur și acum în aceste împrejurări exemplul *Supplexului*, care a aliniat întreaga generație în jurul unor repere politice naționale”⁹. Pe aceleași coordonate se situează și Maria Protase, care consideră că la 1798 „luase ființă primul program politic în urma faimosului *Supplex*”¹⁰.

⁵ *Un dat mai nou la istoria bisericii române*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 45 din 21 oct. 1845, p. 343—344; Johann Hinz, *Geschichte des Bisthums der griechisch nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1850, p. 49; I. Lupăș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 130; idem, *O încercare de „reunire” a bisericilor române din Ardeal la anul 1798*, Arad, 1913, studiu publicat și în I. Lupăș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1928, p. 384—405; Ștefan Lupșa, *Contribuțiuni la istoria încercării de reunire a bisericilor românești din Transilvania la 1798*, în *Omagiu lui Ioan Lupăș*, București, 1943, p. 492—509; Oct. Bârlea, *Ex historia romana; Ioannes Bob. Episcopus Fogarasensis (1783—1830)*, Freiburg, 1951, p. 246—253.

⁶ I. Lupăș, *O încercare de „reunire”...*, p. 8.

⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 495.

⁸ Lucia Protopopescu, *Contribuții la biografia lui I. Budai-Deleanu*, în *Limbă și literatură*, 5, 1961, p. 169; aceeași autoare consideră că prin „alcătuirea proiectului *Reconciliatio clerici...* se urmărea refacerea în bloc a unității politice române transilvănene prin reintegrarea bisericească...” (*Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu*, București, 1967, p. 30).

⁹ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 195.

¹⁰ Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, 1973, p. 127; într-un articol publicat relativ recent, aceeași autoare afirmă: „aspirația spre înfrățire a uniților și neuniților transilvăneni era în scopul prevenirii primejdiei catolicizării și al fortificării ființei naționale” (*Opera teologică a lui Samuil Micu și procesul laicizării culturii*, în *Steaua*, 1980, 5, p. 47.)

Suținătorii cei mai activi ai proiectului sînt Aron Budai, Radu Tempea V, Ioan Para și Ioan Popovici¹¹. De acțiune nu sînt străini nici Petru Maior, Samuil Micu, Ignatie Darabant¹². Implicarea acestor corifei ai luptei naționale în acțiunea de reunire a bisericilor din Transilvania nu este de loc întîmplătoare. Dimpotrivă, analizînd activitatea fiecăruia, înainte și după 1798, cercetînd antecedentele culturale și naționale ale mediului social-geografic din care aceștia provin, tentativa lor la finele veacului al XVIII-lea devine pe deplin explicabilă ca urmare firească a mersului luptei de emancipare a românilor transilvăneni.

Proiectul de reunire a bisericilor apare — așa cum subliniază Ștefan Lupșa — la adunarea clerului ortodox din 1797, care trebuia să găsească soluția rezolvării crizei economice prin care trecea biserica ortodoxă. În anul următor (februarie 1798), este înaintată o petiție — semnată de Ioan Popovici, Aron Budai și Radu Tempea V — Curții din Viena, în care sînt prezentate condițiile pe baza cărora trebuiau să se reunească bisericile. Se cerea, mai întîi, pensionarea episcopului Ioan Bob și încredințarea conducerii bisericii celui mai bătrîn vicar, Ioan Para, „care știe de planul acesta al împreunării românilor și e un slujitor al lui“. Pentru ștergerea neînțelegerilor confesionale din sinul națiunii române, suplicanții cer admiterea unui *congres* înrunit sub protecția împăratului. Deoarece între uniți și neuniți nu sînt deosebiri de dogmă (doar numele celor două biserici diferă), susținătorii proiectului de la 1798 cer ca noua biserică să se numească *ortodoxă-grecească*. Proiectul este realizabil — în viziunea susținătorilor lui — deoarece scaunul episcopal ortodox de la Sibiu este liber, iar ortodoxii au greutăți cu stringerea sidoxiei. De aceea, după înlăturarea lui Ioan Bob, reprezentanții ortodoxilor și uniților trebuiau să se pronunțe asupra noului episcop care *trebuie cles la Alba Iulia*.

În această formulă, cererea de reunire a bisericilor ajunge prin intermediul directorului școlilor romano-catolice Lerchenfeld la Ignatie Batthyány, episcopul romano-catolic al Transilvaniei, care o trimite împăratului. Un alt exemplar este trimis guvernatorului Transilvaniei, Gheorghe Bánffy, care respinge proiectul, considerînd acțiunea ilegală, deoarece inițiativele care vin din partea lui Ioan Para sînt numai pentru că acesta dorește să ajungă „în fruntea diecezei unite și după aceea poate episcop, care, ca și ambițiile celorlalți dornici de posturi, nu se poate satisface fără înlăturarea lui Bob“; de aceea, continuă Bánffy, „glasul lui Para și al altor cîțiva nu e glasul neamului întreg“; mai mult, „nu există spirit mai tulburător de liniște decît Para“. (Desigur, guvernatorul se referă la activitatea acestuia legată de mișcarea *Supplexului*).

Exemplarul trimis Curții din Viena este dat, la 17 septembrie 1799, de către împărat spre studiere cancelarului aulic al Galiiției, contele Mailáth. În urma investigațiilor făcute, a unei călătorii în Transilvania, acesta respinge proiectul din următoarele motive: episcopul Ioan Bob își face cum se cuvine datoria, dacă bisericile s-ar reuni, n-ar avea cine să hirotonisească pe noul episcop, unirea celor două confesiuni și alegerea episcopului la Alba Iulia „ar duce la transfor-

¹¹ Pentru viața și activitatea politică a acestora vezi: Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 27—33; C. Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi Radu Tempea*, Brașov, 1939; Ioan Lumperdean, *Raportul dintre petițiile lui Ioan Para și Supplex Libellus Valachorum*, în *Studia*, 1979, fasc. 1, p. 20—26; Silviu Anuichi, *op. cit.*, p. 130—132.

¹² D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 194, Maria Protase, *Petru Maior*, p. 127—128.

marea uniților în ortodocși neuniți¹³. După aceste concluzii, dosarul este dat spre studiere Consiliului de Stat, care, avînd în vedere situația internă și externă (Imperiul habsburgic era în război cu Franța lui Napoleon), îl respinge, iar la 5 iulie 1800, împăratul scrie cu mîna lui rezoluția prin care dosarul privind proiectul de reunire a celor două biserici românești este depus în arhiva Consiliului de Stat¹³. Pentru Curtea din Viena, adeptă a principiului *divide et impera*, sînt preferabile acum două biserici, spre a putea jongla cu ele, spre a le opune una alteia¹⁴.

Încadrat organic în largul curent european de întărire a bisericilor naționale, proiectul de reunire de la 1798—1800 este rezultatul legăturilor stabilite între cele două confesiuni în decursul secolului al XVIII-lea, precum și al unor complexe implicații politice și ideologice.

2. *Legături, tendințe și acțiuni pentru reunificarea bisericilor în secolul al XVIII-lea.* Avînd interese majore în Transilvania, Curtea din Viena, adeptă a întăririi multinaționalului său imperiu pe calea catolicismului, se pronunță pentru unirea religioasă a românilor. Dar, cu toate promisiunile făcute preoților și românilor mireni transilvăneni, unirea va fi greu acceptată și destul de șubredă. Abia atunci cînd, prin a doua diplomă leopoldină din 1701, românii erau socotiți între „stări”, unirea va fi oarecum acceptată. Dar nu în totalitate și de către toți românii, mai ales că la scurt timp prevederile diplomei vor fi eludate și uitate. Sînt numeroase exemple prin care românii refuză să se unească cu biserica Romei sau cei care s-au unit revin la vechea credință¹⁵. Chiar Inochentie Micu — deschizătorul luptei de emancipare politico-națională a românilor transilvăneni, cel care vedea în a doua diplomă a unirii suportul acțiunilor sale — amenință de nenumărate ori că va părăsi unirea. Astfel, cu prilejul sinodului din 25 iunie 1744 declara: „Eu și cleru meu ne-am unit sub condiția de-a obține acele beneficii și foloase de care se bucurau romano-catolicii, altminteri dacă nu ni se dau ne-om face chiar și turci... Dacă toate cîte s-au făgăduit românilor uniți nu s-ar putea dobîndi, mai voiesc ei să țină unirea sau se leapădă de ea¹⁶? Și tot cu acest prilej cei prezenți „au dat în scris că ei vor să renunțe la unire dacă nu li se vor acorda toate cîte ceruseră, ba încă partea mai mare din plebei a declarat... că ori li se vor împlini acelea ori nu, ei tot se vor abate de la unire (subl. ns.)¹⁷.”

Unirea primește o puternică lovitură în timpul mișcării lui Sofronie¹⁸, cînd marea majoritate a țăranilor revin la ortodoxie, iar în memoriile trimise împărătesei Maria Tereza cer, în numele *întregului neam românesc din Transilvania de lege grecească*, revenirea la vechea lege ortodoxă¹⁹.

Nemulțumirile românilor transilvăneni sînt surprinse și de cîteva cunoscute cronici cum sînt *Istoria lui Radu Tempea II și Pîngerea Sfintei Mănăstiri a Sil-*

¹³ Pentru întreaga problematică, precum și conținutul memoriului, vezi: I. Lupaș, *O încercare de „reunire“*..., p. 15—17 și Ștefan Lupaș, *op. cit.*, p. 492—509.

¹⁴ D. Prodan, *op. cit.*, p. 418.

¹⁵ *Idem*, p. 117—136.

¹⁶ I. Lupaș, *Dezbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumina documentelor din întîia jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1928, p. 256.

¹⁷ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 427.

¹⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 208—222.

¹⁹ S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 206.

vașului, unde autorii arată nenorocirile pe care le-a adus unirea și glăsuiesc pentru reîntoarcerea la biserica străbună²⁰.

Tendințe de unitate religioasă vin și din partea uniților, mai ales spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, după publicarea edictului de toleranță religioasă din 1781 al lui Iosif al II-lea. Astfel, Samuil Micu în *Istoria* sa nu-i atacă pe ortodocși și nu-i consideră adversari. Întreține chiar legături cu ortodocșii din Sibiu, fiind acuzat de Ioan Bob că vrea să se întoarcă la ortodoxie și de aceea a mers „*in partibus non unitis diversabatur*”²¹. Mai mult, i se impută că întreține corespondență cu mitropolia de Karlowitz și că râvnește să ajungă în fruntea episcopiei ortodoxe. Chiar guvernul îl numește într-un act privind aprobarea *Istoriei bisericii* „preotul neunit” Clain²².

Un alt reprezentant al Școlii ardelenе, Gheorghe Șincai, este de părere că unirea religioasă s-a făcut „numai ca să poată ajuta nobililor și preoților celor românesци, care Unire n-au stat și nici nu stă alta fără numai să nu clevetim pe cei ce să țin de besereca Romei pentru obiceiurile lor, iar noi românii să ținem obiceiurile Răsăritului și Latiniі încă să nu ne clevetească pe noi”²³.

Se scriu lucrări care îndeamnă la împăcarea uniților cu neuniții. În lumea savantă Samuil Micu, Petru Maior se pronunță pentru aceasta în lucrările lor, iar la 1787 apare la Viena lucrarea unui canonic din Oradea: *Postanie sau dreapta oglindă a păcii, dragostii și uniunii, prin carele cu dreapte dovediri cei uniți să mintuiesc de hulele carele lor li se aruncă, iară neuniții nici iritici a fi, nici schismatici, mai ales în neamul românesc, a nu se putea avea zice, să arată*²⁴.

Observăm încercările făcute pentru reafacerea unității religioase a românilor. Tendințele sînt în prima jumătate a secolului de nuanță pur religioasă, revenirea la o singură biserică trebuind să se facă prin renunțarea la actul unirii cu biserica Romei. În cea de-a doua jumătate și mai ales spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, cadrul confesional este treptat depășit, apropierea dintre cele două biserici făcîndu-se din interese politice și naționale. Acțiunile legate de mișcarea *Supplexului* dovedesc apropierea și colaborarea dintre cele două confesiuni, astfel încît la finele veacului națiunea română apare „ca solidară în acțiunea politică, nedivizată confesional în măsură să-și mobilizeze resursele de care dispunea, în stare să realizeze o autoexaminare colectivă și o rapidă conceptualizare a dezideratelor sale”²⁵.

3. *Modelul oferit de lumea europeană*. Proiectul de reunire a bisericilor de la 1798 se încadrează în largul proces european de întărire a bisericii naționale, proces în care biserica își reexaminează poziția față de puterea laică sau de ierarhia bisericăscă.

Astfel asistăm în Occidentul Europei — în spiritul ideilor vehiculate de Bossuet — la o întărire a bisericii naționale și la o ofensivă împotriva puterii

²⁰ Ioan A. Pop, *Reflectarea realităților general-românești din secolele XVII—XVIII în cronicile din Șcheii Brașovului*, în *AIIA*, Iași, XX, 1983, p. 286; *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)*, Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1967, p. 74—90.

²¹ D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 38.

²² N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1969, p. 271.

²³ Gh. Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, vol. II, București, 1886, p. 214—215.

²⁴ I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508—1830*, vol. II, București, 1910, nr. 512, p. 317.

²⁵ Pompiliu Teodor, *Opțiuni sociale în mișcarea politică românească în epoca revoluției democratice*, în *AIIACN*, 23, 1980, p. 265.

papale²⁶. Incepînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în răsăritul Europei, Academia din Kiev militează pentru fortificarea bisericii ortodoxe față de expansiunea catolicismului și protestantismului²⁷. Sînt sesizabile totodată tendințele de întărire a bisericii naționale la popoarele din centrul și sud-estul Europei, aflate sub dominație străină. Din această perspectivă la polonezi „biserica a continuat să favorizeze identitatea națională, tot așa cehii sau ungurii s-au distanțat de Curtea imperială prin bisericile reformate”²⁸.

Exemplul cel mai elocvent este oferit românilor de către lumea sîrbească, unde, datorită privilegiilor „ilirice”, biserica se bucura de o largă autonomie politico-religioasă. Stăruința românilor de-a obține drepturi analoge cu privilegiile ilirice, pînă la Congresul de la Timișoara din 1790, pune în evidență existența unei comunități panortodoxe în Imperiul habsburgic, a unei comunități poli-etnice de tip ortodox, comunitate care rămîne însă un cadru de manifestare a fiecărei naționalități în parte, care nu se constituie într-un scop în sine, ci într-un mijloc de realizare sub formă religioasă a unor aspirații laice cu conținut economic, social, politic-național, cultural etc.²⁹ De aceea nu credem în ideea evoluției comunității religioase poli-etnice din Imperiul habsburgic spre națiunea monoetnică în veacul al XVIII-lea, cum s-a susținut în ultima vreme³⁰.

4. *Cauze și implicații ideologice.* Atmosfera spirituală a zonei central — sud-est europene se află în secolul al XVIII-lea sub influența reformismului luminat promovat de Maria Tereza, dar mai ales de fiul său Iosif II (numit coregent la 1785) și de cancelarul Kaunitz. Este perioada unor mari transformări și mutații în viața social-economică, administrație, învățămînt, biserică etc., este epoca în care împărăteasa Maria Tereza, „în ciuda repulsiei sale pentru ideile moderne... ia inițiativa unei acțiuni reformatoare. În politica sa se exprimă, așadar, toate tendințele care au agitat Austria și au schimbat destinul său”³¹. Imperiul habsburgic, stat multinațional, are nevoie de centralizare, de unificare. Pentru aceasta trebuie întărită autoritatea centrală — puterea monarhului —, limitîndu-se tendințele centrifuge ale nobilimii, influența bisericii în viața politică. Se îngrădesc astfel treptat prerogativele politice ale bisericii, se înființează o comisie extraordinară pentru problemele ecleziastice, iar la 1773, sub presiunea lui Iosif al II-lea, papa Clement al XIV-lea desființează ordinul iezuit.

Tot mai mult, sub influența fertilă a lucrărilor lui Corneille, Jansenius, Pascal, Pierre Dupuy, Bossuet și Claude Fleury, se pune problema separării bisericii de stat, a puterii laice de cea ecleziastică. În sens mai larg, galicanismul înseamnă apărarea specificului instituțiilor naționale față de imixtiunea papală. De aici ofensiva lui Iosif al II-lea împotriva papei și a ordinului iezuit. Avem de-a face în acest caz cu așa-numitul *galicanism regal*, care revendică independența vieții

²⁶ Paul Hazard, *Criza conștiinței europene*, București, 1973, p. 198—216.

²⁷ Maria Protase, *Petru Maior...*, p. 92—93.

²⁸ Alex. Dutu, Pompiliu Teodor, *Les Lumières dans le Centre et le Sud-Est de l'Europe et leurs implications socio-politiques*, în *XVe Congrès International des Sciences Historiques. Rapports. II. Section Chronologique*, București, 1980, p. 385.

²⁹ Em. Turczynski, *op. cit.*, p. 84.

³⁰ Idem, *The Role of the Orthodox Church in Adapting and Transforming the Western Enlightenment in Southeastern Europe*, în *East-European Quarterly*, IX, 1975, nr. 4, p. 417; o analiză a problematicii la I. A. Pop, *Considerații istorice asupra vocabularului politic din veacul al XVIII-lea în Șcheii Brașovului*, în *AIACN*, 23, 1980, p. 229—230.

³¹ Jacques Droz, *Histoire de l'Autriche*, Paris, 1946, p. 36.

laice față de cea religioasă și subordonarea ecleziasticului. Alături de această variantă, întâlnim și așa-numitul *galicanism episcopal* sau *ecleziastic*, care militază pentru apărarea bisericii naționale față de ofensiva papală. Pe aceste coordonate se situează Bossuet, care luptă pentru o largă autonomie a bisericii franceze, susținând că *autoritatea supremă în biserică este Conciliul, nu papa*; Mai mult, în Franța *autoritatea papei este îngrădită de vechiile libertăți ale bisericii*, iar monarhul nu este supus puterii papale³².

În aceeași perioadă în care episcopul de Meaux (Bossuet) se luptă pentru o biserică națională puternică, în lumea protestantă Leibniz încearcă readucerea la unitate a bisericii catolice cu cea protestantă. Lumea creștină europeană — după părerea lui Leibniz — este scindată de Reformă, de aceea se pronunță pentru universalitatea bisericii (el însuși considerându-se un om al universului) și redactează un *Proiect pentru facilitarea unirii protestanților cu catolicii romani*. Din aceste motive el poartă o bogată corespondență cu Bossuet. În cele din urmă, proiectul lui Leibniz falimentează, dar ideile sale se vor fixa adânc în conștiința posterității³³. Prin Christian Wolff, ideile filozofiei leibniziene se răspîndesc în întreg imperiul, căci „filosofia lui Wolff se leagă nemijlocit de filosofia lui Leibniz și nu reprezintă în ultima analiză decît o sistematizare a acesteia”³⁴. Mediul cultural transilvănean receptează ideile lui Leibniz prin intermediul lui Samuil Micu, care, traducându-l pe Baumeister — unul din discipolii lui Wolff —, pune în circulație elemente din filozofia leibniziană.

Modul de organizare a bisericii, a relației dintre aceasta și stat este dezbătut și în opera lui Nicolas Hontheim, episcop coadjutor de Trêves, cunoscut sub pseudonimul de Febronius. Biserica — în concepția sa — trebuie să fie separată de stat, ea nu trebuie să fie supusă jurisdicției papale, ci unui *conciliu suprem universal*. Aceștia îi sînt subordonate *conciliile* sau *sinoadele* naționale, care (după obiceiul primelor secole) trebuie formate din aristocrația episcopilor, desemnată de adunarea preoților și credincioșilor. În anul 1769, un astfel de conciliu se întrunește la Coblenz sub conducerea lui Febronius. Acuzațiile aduse cu acest prilej papalității fac ca opera lui Febronius să aibă o largă audiență în lumea elitară germană³⁵.

Acest eclecticism ideologic pe care-l oferă veacul al XVIII-lea european influențează și mediul cultural transilvănean. Principalele canale pe care se propagă noile idei sînt școala și cartea. Marea majoritate a intelectualilor transilvăneni studiază și se pregătesc în mari centre ale culturii europene iluministe — Roma, Viena —, unde intră în contact cu operele lui Bossuet, Claude Fleury, Ch. Wolff, Febronius etc.³⁶ Bibliotecile particulare formate de Alexandru Fiscuti, Ștefan Solciai și Chiril Țopa³⁷ ne dovedesc interesul tinerilor transilvăneni pentru literatura iluministă a vremii. De fapt în Transilvania secolului al XVIII-lea aria de răspîndire a cărții și interesul pentru literatura de factură iluministă este

³² Paul Hazard, *op. cit.*, p. 198—216; idem, *Gîndirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*, București, 1981, p. 94—110.

³³ Idem, *Criza conștiinței europene*, p. 198—216.

³⁴ D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 63.

³⁵ Idem, p. 37; M. Protase, *Petru Maior*, p. 50—54.

³⁶ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1966.

³⁷ Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hașegului*, Lugoj, 1913, p. 389—392; Pompiliu Teodor, *Două biblioteci particulare de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, 2, 1957, p. 261—268.

destul de mare, așa cum reiese în urma unor cercetări recente³⁸. În bibliotecile particulare ale unora din protagoniștii acțiunii de la 1798 întâlnim o astfel de literatură. Astfel, Petru Maior³⁹ și Ioan Para⁴⁰ posedă lucrarea lui Bossuet *Defensio cleri Gallicani*. În biblioteca lui Ioan Para am descoperit și lucrarea lui Johann Lorenz von Mosheim, *Institutionum historiae ecclesiasticae libri quatuor*, o critică aspră a scrierilor istorice ecleziastice⁴¹. Samuil Micu citește și traduce din lucrările lui Baumeister și Claude Fleury, punînd astfel în circulație idei care vizau întărirea bisericii naționale și mai ales „un spor de interes pentru nevoile materiale ale clerului de jos”⁴².

Petru Maior, plecînd de la filozofia febroniană, face un amplu rechizitoriu papei și bisericii în lucrarea sa *Procanon*⁴³. Scrisă pe baza dreptului canonic, natural și istoric, lucrarea istoricului transilvănean a fost socotită pe bună dreptate „o carte de curaj care oglindește pe de-o parte năzuința scriitorului de-a se depărta cît mai mult de biserica romano-catolică, iar pe de altă parte spiritul lui critic față de despotismul luminat al lui Iosif al II-lea”⁴⁴. Din aceste perspective, Petru Maior cuprinde în sfera analizei sale conflictul dintre stat și biserică, raportul dintre puterea laică și cea ecleziastică. Sînt scoase în evidență abuzurile făcute de papi, care „și astăzi ar lucra [ar uzurpa — n.n.] de nu s-ar fi trezit împărații și nu s-ar apăra de tirania lor”⁴⁵. Maior vede în biserică — ca și Febronius — „o instituție constituțională, soborul fiind replica unui veritabil parlament”⁴⁶, compus din așa-numita aristocrație bisericească, iar hotărîrile trebuind să fie luate „cu numele a tot soborul”⁴⁷. Plecînd de la ideile galicane, Petru Maior arată că galii și mai cu seamă germanii, dîndu-și seama de abuzurile papalității, sînt preocupați de vechile tradiții ale creștinismului din primele secole. Astfel, în *Procanon* Maior stabilește reperele clare ale unei biserici naționale românești emancipate de sub autoritatea papei.

Aceste idei vehiculate de cărturarii români începînd cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea alimentează fertil inițiativele politice care urmăreau transformarea bisericii într-o puternică instituție națională care să contribuie la destrămarea edificii artificiale, exclusiviste — moștenire din evul mediu — al celor trei „națiuni” constituționale și patru religii recepte⁴⁸.

³⁸ Iacob Mârza, *Enlightenment Books in Romanian Libraries in Transylvania from the Middle of the 18th Century to the First Decades of the 19th*, în *Enlightenment and Romanian Society*, Cluj-Napoca, 1980, p. 55—67.

³⁹ Maria Protase, *Petru Maior*, p. 142—143.

⁴⁰ Biblioteca Acad. R. S. România, Fil. Cluj-Napoca, *Fond Blaj*, cota B 613.

⁴¹ Idem, fond. cit., cota B 786; pentru ideile exprimate de Mosheim, vezi Eduard Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie*, München und Berlin, 1936, p. 269—271.

⁴² Pompiliu Teodor, *Échos jansénistes et gallicans dans la culture roumaine*, în *Synthesis*, IV, 1977, p. 174; idem, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, p. 96.

⁴³ G. Bogdan-Duică, *Petru Maior și Justinus Febronius sau Petru Maior ca vrăjmaș al papei*, Cluj, 1933; vezi și ultimele opinii la Maria Protase, *Le „Procanon” de Petru Maior, réplique sud-est européenne des attaques antipapales du XVIIIe siècle*, în *Enlightenment and Romanian Society*, p. 245—259.

⁴⁴ D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 108.

⁴⁵ Petru Maior, *Procanon*, ediție de Grigore Marcu, Sibiu, 1948, p. 103.

⁴⁶ Maria Protase, *Le „Procanon” ...*, p. 250.

⁴⁷ Petru Maior, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁸ Pompiliu Teodor, *Échos jansénistes ...*, p. 168—176.

5. *Considerații finale.* Din problematica prezentată se desprinde concluzia că acțiunea românească de la 1798 este rezultatul unor acțiuni politico-religioase anterioare, care focalizează spre sfârșitul veacului, după respingerea acțiunilor legate de *mișcarea Supplexului*. În același timp noua inițiativă politică românească se încadrează într-un proces larg european de întărire a bisericii naționale și reunificare a lumii religioase scindate de Reformă, găsindu-și chiar suportul ideologic și teoretic în acțiunile petrecute la scara întregului continent. Astfel biserica pentru care optează și luptă generația *Supplexului* e în spiritul ideilor exprimate de Bossuet, Leibniz sau Febronius. Este necesară o biserică liberă, puternică, în care autoritatea supremă trebuie să fie congresul național. Acest organism (format din așa-numita *aristocrație clericală*) trebuie să-și depășească vechile atribuții sinodale pentru a îndeplini rolul unui *congres* sau al unei *adunări naționale*, care are obligația de-a „descoperi dorințele... națiunii române întregi”⁴⁹.

Formula folosită ni se pare semnificativă din mai multe motive. În primul rând surprinde opțiunea pentru laic, politic și național a protagoniștilor acțiunii de la 1798. În altă ordine de idei putem constata asemănarea cu formula folosită de Ioan Para în memoriile sale din 1790—1791⁵⁰ sau de frunțașii politici care au redactat forma finală a *Supplexului*⁵¹. De asemenea, o formulare apropiată apare și în petiția înaintată Curții din Viena la 1 iulie 1792 de către cei doi episcopi: Ioan Bob și Gherasim Adamovici, care, „în numele națiunii întregi”, cereau „știnerea unui congres național sau încuviințarea drepturilor naționale”⁵². Aceste aspecte ne dovedesc continuitatea în gândirea politică românească, precum și existența la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor a unei națiuni nedivizate confesional pentru reușita în acțiunile politice.

Protagoniștii acțiunii de la 1798 militează — în spiritul ideilor leibniziene — pentru revenirea la vechea biserică care trebuie să se numească *ortodoxă grecească*. Avem de-a face de fapt cu o tautologie, dar cei care propun o astfel de denumire doreau să realizeze din biserică o entitate politică distinctă, bine conturată, care să reprezinte drepturile și interesele națiunii române. Acțiunea de reunire a bisericilor avea, în viziunea protagoniștilor ei, menirea să reunească deplin din perspectivă politică, religioasă și confesională națiunea română. Alegerea Albei Iulii ca loc de împlinire a reunirii avea semnificația rememorării actului de la 1600 al lui Mihai Viteazul, rememorare pe care și cronicarii brașoveni o așează spre finele veacului al XVIII-lea în acord cu ideea națională⁵³.

Respingerea acțiunilor românești legate de *mișcarea Supplexului*, constituirea deplină a națiunii române ca formă de comunitate umană, au permis intensificarea acțiunilor pentru reunirea bisericilor în vederea unor soluții politice viitoare. Deși îmbracă o haină religioasă, în ambianța perioadei postiosefine, a restituțiilor și a reacțiunii nobiliare, *încercarea de reunire a bisericilor este în*

⁴⁹ I. Lupaș, *O încercare de „reunire”...*, p. 16.

⁵⁰ I. Lumperdean, *op. cit.*, p. 21—25.

⁵¹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 493—510.

⁵² I. Lupaș, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*, Sibiu, 1912, p. 34.

⁵³ I. A. Pop, *Semnificații ale reflectării unor realități extracarpătice din secolele XIV—XVI în istoriografia românească a Brașovului*, în *Studia*, 1978, fasc. 1, p. 26.

primul rînd un act politic. De aceea protagoniștii acțiunii încearcă să depășească sfera ecleziasticului, aceasta presupunînd o prioritate a naționalului și politicului. Asistăm de fapt, la fel ca în întreg Imperiul habsburgic, „nu atît la o renunțare la credință, cît la un efort de a pune instituțiile religioase în slujba cauzei național-politice...“⁵⁴.

Cu toate că *Supplexul* de la 1798 a fost respins, apropierea și colaborarea politico-religioasă dintre cele două confesiuni vor continua și-n secolul al XIX-lea, desigur din perspectiva unor priorități politice și naționale. Astfel în *Supplexul* din 1804 se acordă o atenție sporită celor două confesiuni și se face un expozeu interesant asupra despărțirii neamului românesc ca urmare a unirii cu biserica Romei⁵⁵. Între anii 1807—1812 Ioan Bob, Vasile Moga și Samuil Vulcan susțin — într-o serie de memorii — necesitatea îmbunătățirii stării religioase și școlare a populației ortodoxe. Alături de ei înfilnim și pe unul din protagoniștii acțiunii de la 1798 — Petru Maior —, care, într-un amplu raport, se pronunță pentru îmbunătățirea situației culturale a românilor ortodocși⁵⁶.

În timpul revoluției de la 1848, Alexandru Papiu Ilarian relatează că românii au venit la Blaj „cu planuri de reforme bisericești, de restaurare a Mitropoliei, de împreunare între uniți și neuniți“⁵⁷. De aceea, Simion Bărnuțiu, în *Discursul de la Blaj*, plecînd de la filozofia europeană a veacului al XVIII-lea, de la galicanism, argumentează „necesitatea unei biserici naționale mai scutită de asalturile din afară“⁵⁸. De fapt, printre hotărârile istorice de pe Cîmpia Blajului se preciza: „Biserica română, fără distincție de confesiune, să fie și să rămînă liberă și independentă de orice altă biserică, egală în drepturi și foloase cu celelalte biserici ale Transilvaniei. Ea cere restabilirea Mitropoliei române și a sinodului general anual după vechiul drept, în care sinod să fie deputați bisericești și mirenești“⁵⁹. Semnificativ este faptul că la 1848 „ideea reunirii rămîne subordonată problemei politice care se cerea dezlegată în acel moment înaintea tuturor“⁶⁰.

După 1848, în cercurile clericale și politice românești se vorbește tot mai mult de formarea unei *Mitropolii unice* cu sediul la Sibiu. Cei care militează pentru acest lucru sînt Andrei Șaguna, Alexandru Papiu Ilarian, Simion Bărnuțiu. Influențat de ideile janseniste și galicane din lucrările Școlii ardelenene, dar mai ales de lecturile din Claude Fleury, Bărnuțiu este adeptul unei „biserici

⁵⁴ Em. Turczynski, *The National Movement in the Greek Orthodox Church...*, p. 94.

⁵⁵ D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc. 1804*, Cluj, 1970, p. 48—50.

⁵⁶ L. Gyémánt, N. Bocșan, V. Faur, *Contribuția preparandiei din Arad la mișcarea națională din părțile vestice în anii 1815—1817*, în *StComSatu Mare*, IV, 1980, p. 184.

⁵⁷ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. II, Viena, 1852, p. 184.

⁵⁸ Pompiliu Teodor, *Noi precizări în legătură cu izvoarele lucrărilor bărnuțiene*, în *Studia*, 1972, fasc. 1, p. 36; cf. idem, *Interferențe iluministe europene*, p. 103.

⁵⁹ V. Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, București, 1966, p. 460.

⁶⁰ I. Mateiu, *Problema unității religioase în revoluția de la 1848*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 473.

naționale democratice” puternice, ca „un auxiliar necesar al luptei naționale”⁶¹. Din această perspectivă, el redactează lucrări semnificative, ca: *Soborul cel mare al episcopiei Făgărașului*⁶² și *Mitropolia de Alba Iulia. O vorbă la timpul său despre libertatea și unitatea bisericii românești*⁶³, lucrări prin care Bărnuțiu oferă soluții politice viabile, opuse intereselor imperiale și apărătoare ale intereselor fundamentale ale neamului românesc

IOAN LUMPERDEAN—IOAN AUREL POP

BCU Cluj / Central University Library Cluj

⁶¹ P. Teodor, *Noi precizări...*, p. 36; cf. idem, *Interferențe iluministe europene*, p. 103.

⁶² *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 4 din 25 ianuarie 1843, p. 26—29 și nr. 5 din 1 februarie 1843, p. 33—37.

⁶³ Biblioteca Acad. R. S. România, Filiala Cluj-Napoca, ms.rom., 167.